

PRZYSŁÓWKI *MIMO WOLI* I *MIMOWOLNIE* SPOJRZENIE DIACHRONICZNE

NATALIA ŻOCHOWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
natalia.zochowska@wp.pl

Adverbs “*mimo woli*” and “*mimowolnie*” – diachronic perspective

Lexical units *mimo woli* i *mimowolnie*, functioning in the modern polish, are object of this article. Tidying up of certain historical facts concerning these two adverbs (and preposition *mimo*) helped with formulating hypothesis concerning it saying, that unit *mimo woli* semantically most probably derives from adverb *mimowolnie*. It “inherits” after it feature, which I am calling the identity of subjects, and which is for it, as for lexical unit, constitutive.

The look at the history of studied expressions served also explaining, where from one of mistakes turning up at definitions of unit *mimo woli* is getting down. Majority of dictionary definitions of this expression - apart from the row of phrases close in meaning for the individual defined - contains the structure ‘wbrew woli’. Before preposition “mimo” meant both ‘bez’ as well as ‘wbrew’ - where in second from these meanings doesn't form the lexical unit with the noun a “wola”, what's more, in our times isn't appearing in this meaning even in structures. By it today there is functioning a structure “wbrew woli”. Appearance of the ‘wbrew woli’ in definitions of the adverb used in the contemporary Polish “mimo woli” most probably results from assigning to him the former significance - from the time, when wasn't still lexical unit.

Keywords: adverb, semantics, derivative-ness, relation body - mind, will

Słowa kluczowe: przysłówek, semantyka, pochodność, relacja ciało - umysł, wola

Przedmiotem niniejszego artykułu są wyrażenia *mimo woli* i *mimowolnie*. Jednym z celów prowadzonych przeze mnie badań synchronicznych, które dotyczą funkcjonujących we współczesnej polszczyźnie przysłówków związanych z wiedzą,

wolą i myśleniem, jest ustalenie relacji semantycznej między wymienionymi wyżej jednostkami. Staram się znaleźć różnice w znaczeniu wyrażen *mimo woli* i *mimowolnie*, zakładając, że nie są one synonimiczne. Nie we wszystkich bowiem kontekstach można je stosować wymiennie, por.:

- (1) Timur Szah, przenosząc stolicę do Kabulu, mimo woli przyczynił się do upadku pasztuńskiej oazy. [NKJP]
- (2) ?Timur Szah, przenosząc stolicę do Kabulu, mimowolnie przyczynił się do upadku pasztuńskiej oazy.
- (3) Żołnierze poprowadzili go przez most Tryumfalny, jakby mimo woli dając jego tryumfowi świadectwo. [Korpus IPI PAN]
- (4) ?Żołnierze poprowadzili go przez most Tryumfalny, jakby mimowolnie dając jego tryumfowi świadectwo.
- (5) To tylko kilka przykładów owadów odwiedzających nas przypadkowo lub spędzających najtrudniejszy dla nich okres w pobliżu człowieka, który mimo woli stworzył im dogodne warunki do przezimowania. [Korpus IPI PAN]
- (6) ?To tylko kilka przykładów owadów spędzających najtrudniejszy dla nich okres w pobliżu człowieka, który mimowolnie stworzył im dogodne warunki do przezimowania.
- (7) Zajmując się naukowo moralnością, mimo woli jesteśmy rzecznikami pożądanymi wartości, ergo postaw i zachowań ludzkich. [NKJP]
- (8) *Zajmując się naukowo moralnością, mimowolnie jesteśmy rzecznikami pożądanymi wartości, ergo postaw i zachowań ludzkich.
- (9) W 1928 roku Bruno Schulz mimo woli stał się bohaterem lokalnego skandalu [NKJP]
- (10) *W 1928 roku Bruno Schulz mimowolnie stał się bohaterem lokalnego skandalu.

Obecność przysłówka *mimowolnie* w zdaniach (2), (4) i (6) narusza ich poprawność, ponieważ osoby, o których mowa w tych przykładach nie wykonały czynności ani działań wyrażonych występującymi tam czasownikami – zrobiły coś, co sprawiło, że (np.) przyczyniły się do upadku oazy, zademonstrowały jakość mocowań itd. To, co zrobiły, opisywane jest z perspektywy obiektywnej¹, a więc z punktu widzenia obserwatora, a nie działającego – dlatego brane są

¹ Pojęcie perspektywy obiektywnej i subiektywnej wykorzystała w swoich badaniach Izabela Duraj-Nowosielska, wg której perspektywa subiektywna to „perspektywa podmiotu zdania, zakładająca odpowiednią intencję podmiotu odniesioną do danego w zdaniu obiektu. [...] Perspektywa obiektywna to podstawowa perspektywa nadawcza: nadawca wychodzi tutaj od jakiegoś „zdarzenia skutkowego” rzeczywistego (aspekt dokonany) lub przewidywanego na podstawie obiektywnych danych” [Duraj-Nowosielska 2007: 216].

pod uwagę skutki robienia, a nie robienie. Jednostka *mimowolnie* implikuje natomiast wykonywanie czynności wyrażonej czasownikiem, tj. robienie – dlatego w wymienionych zdaniach nie może się pojawić.

Przykłady (8) i (10) również nie dotyczą robienia – mowa jest w nich o sytuacji, w jakiej ktoś się znalazł/znajduje, dlatego obecność przysłówka *mimowolnie* powoduje dewiację tych zdań.

Analiza kontekstów zawierających jednostki *mimo woli* i *mimowolnie* skłoniła mnie do sformułowania hipotezy, mówiącej, że relacja semantyczna zachodząca między tymi przysłówkami jest podobna do relacji opisywanej przez Annę Wierzbicką w artykule z 1969 roku, w którym badaczka pisze o różnicy podmiotów, o których orzeka się w zdaniach takich jak *Adam waży 70 kg.* i *Adam jest dobry.* [Wierzbicka 1969: 62–63]. Zdaniem Wierzbickiej:

predykaty fizyczne i psychiczne mogą być dołączone do tego samego podmiotu tylko w strukturze powierzchniowej; w strukturze głębokiej predykaty fizyczne i psychiczne nigdy nie współwystępują przy tych samych podmiotach. [Wierzbicka 1969: 64, 65]

Poszukiwania argumentów, które pozwoliłyby mi ocenić słuszność postawionej przeze mnie hipotezy, postanowiłam poprzedzić – opierając się na ustaleniach słowników języka polskiego² – uporządkowaniem kilku faktów z historii badanych jednostek. Postaram się odpowiedzieć na pytanie o to, który z badanych przysłówków jest starszy, a także ustalić, w jakim znaczeniu funkcjonowały one w polszczyźnie dawnej.

Przyjrzenie się historii interesujących mnie wyrażań ma jeszcze inne uzasadnienie – ma również pomóc w sprawdzeniu, czy to, że ciąg *mimo woli* zleksykalizował się, jest tylko wynikiem „kaprysu” historii języka, czy może da się wskazać fakty wyjaśniające, dlaczego do tej leksykalizacji doszło.

Próba diachronicznego spojrzenia na semantykę badanych wyrażań posłużyć ma również wyjaśnieniu, skąd bierze się jeden z błędów pojawiających się w definicjach jednostki *mimo woli*. Większość słownikowych definicji objaśniających

² Przyjmowanie kryterium leksykograficznego w badaniach o charakterze chronologicznym spotyka się zarówno z aprobatą, jak i dezaprobatą – do aprobujących je należy np. Teresa Smółkowa czy Danuta Tekiel, do krytykujących m. in. Witold Mańczak czy Piotr Wierchoń. Celem badań podejmowanych w niniejszym artykule nie jest jednak dokładna chronologizacja jednostek, ani orzekanie, który przysówek w jakim dokładnie okresie był neologizmem – dlatego kryterium leksykograficzne wydaje mi się wystarczające.

znaczenie jednego z interesujących mnie wyrażen – oprócz szeregu wyrażen blisko znaczących jednostce definiowanej – zawiera konstrukcję ‘wbrew woli’³. Sekwencji tej nie znajdziemy tylko w definicji jednostki *mimo woli* w SWJP.

Istnieją oczywiście zdania zawierające jednostkę *mimo woli*, w których mamy do czynienia z czynnością, działaniem czy też skutkami działania niechcianymi przez osobę, która była ich sprawcą, np.:

(11) Mefistofeles skarży się, że chociaż chce zła, to jednak mimo woli czyni dobro.

Wtedy można je określić jako wykonane *wbrew czyjejś woli*. Jednak znaczenie to nigdy nie jest zawarte w strukturze semantycznej interesującego mnie wyrażenia, lecz w kontekście. O tym, że w znaczeniu jednostki *mimo woli* nie ma komponentu mówiącego, że coś zostało zrobione *wbrew woli*, świadczy chociażby niesprzeczność następujących wypowiedzeń:

(12) Wkrótce stałem się mimo woli świadkiem innej procesji, ale nie stało się to *wbrew* mojej woli.

(13) W ten sposób mimo woli przyczyniliśmy się do pomyślnego zakończenia polowania, ale nie stało się to *wbrew* naszej woli.

Diachroniczna analiza jednostek *mimo woli* i *mimowolnie* uzasadnia czy wręcz wymusza – ze względu na ich budowę – refleksję nad znaczeniem przyimka *mimo*, nad historią jego znaczenia. Informacje dotyczące jednostki o kształcie *mimo*

³ SJPD: *mimo woli*, *pomimo woli* – bez uprzedniego zamiaru, *mimowolnie*, *bezwiednie*, *odruchowo*, *machinalnie*, niekiedy także: *wbrew woli*, *chęci*.

mimowolnie – bez uprzedniego zamiaru, *mimo woli*; *bezwiednie*, *odruchowo*, *machinalnie*, niekiedy także: *wbrew woli*.

SJPSz: *mimo woli* – bez uprzedniego zamiaru, *bezwiednie*, *machinalnie*, także: *wbrew uprzedniemu zamiarowi*, *wbrew chęci*, *mimowolnie*.

mimowolnie – bez uprzedniego zamiaru i *chęci*; *bezwiednie*, *nieumyślnie*, *mimo woli* lub *wbrew woli*.

ISJP: Jeśli coś robimy **mimo woli**, to robimy to bez zamiaru zrobienia tego, a czasem nawet *wbrew* własnej *chęci*.

USJP: *mimo woli* – bez uprzedniego zamiaru, *bezwiednie*, *machinalnie*; także: *wbrew uprzedniemu zamiarowi*, *wbrew chęci*, *mimowolnie*.

mimowolnie (książk.) – bez uprzedniego zamiaru i *chęci*, niezależnie od *woli*, czasem *wbrew woli*.

SWJP: *mimo woli* – bez świadomego, uprzedniego zamiaru, *bezwiednie*, *odruchowo*, *mimowolnie*.

mimowolnie – bez wcześniejszego zamiaru, *chęci*; *odruchowo*, *nieumyślnie*; także: *wbrew uprzedniemu zamiarowi*.

znaleźć można w słownikach etymologicznych i w słownikach polszczyzny dawnej. *Słownik etymologiczny języka polskiego* Aleksandra Brücknera odnotowuje:

„mimo ‘obok’ przysłówek (>>mimo idąc<<) i przyimek (>>mimo to<<) niezadki we złożeniach: mimojazdą, mimochodem, mimowolnie, mimowiednie; następstwo dwu *m* razilo, więc w 16 i 17 wieku rozpodobniano je w imo (imozjadą, imoń ‘mimo niego’) nierównie rzadziej w nimo. (...)” [SBrü].

Informację o dwóch znaczeniach *mimo* – jednak bez rozróżnienia na części mowy – znajdziemy też w części staropolsko-nowopolskiej *Podręcznego słownika dawnej polszczyzny* Stefana Reczka:

„mimo 1. <<oprócz, ponadto, bez, wbrew>> A mimo to mają się lękać oblicza przeżżenia KDzik – Kodeks Dzikowski z. 1501 i 1523 Mimo wołą pana KDzik. Jednoż ja mimo Iny lud nieplodna RPrz (?)

2. <<obok>> Mimo uszy pójdzie BBud. – Biedniarz Budny XVI w. Musisz od mimo idących usłyszeć. SOrz – Stanisław Orzechowski (1513-1566) Którzy szli mimo to miejsce. BLEop. – Biblia Leopolicy z 1561 r.” [PSDP]

Rozróżnienie na ‘mimo’ jako przyimek i jako przysłówek znajdziemy również w *Etymologicznym słowniku języka polskiego* Andrzeja Bańkowskiego:

„mimo 1. adv. ‘obok’, używane z czasownikami ruchu (*iść mimo, jechać mimo, przejść mimo, przejechać mimo*) XIV–XIX wieku; [...]

mimo 2. praep. ‘wbrew’ (z A. XIV–XVII, dziś reliktoowo *mimo to*; wtórnie z G. XIX–XX, sporadycznie w XVIII) [...]” [SBań]

Bańkowski zauważa również, że *mimo*:

w stp. gwałtownie rozszerza zakres użycia, występując też w określeniach czasu (*mimo trzy lata* ‘przez całe 3 lata’ 1402), granicy przestrzennej (*mimo stare granice, mimo kopce znamienite*), stopnia i miary (*mimo śnieg ubielon będę* [...] *mimo twą moc* [...]) i innych (często w znaczeniu ‘oprócz’). W dzisiejszym znaczeniu ‘wbrew, przeciw’ częste w rotach sądowych od 1398 (*mimo prawo, mimo ziemski układ, mimo przyrodzenie, mimo pańską wołą itp.*). [SBań]

Cenna jest także uwaga autora etymologicznego słownika mówiąca, że:

słowa ze składnikiem mimo- pojawiają się późno, począwszy od XVIII wieku, przeważnie za wzorem obcym, najpierw *mimochodem* i *mimojazdem* XVIII – 2, co jest rutenizmem. [SBań]⁴

⁴ Informacji na temat samych jednostek *mimo woli* i *mimowolnie* w słownikach etymologicznych nie znalazłam.

Wiesław Boryś w SBoryś odnotowuje przyimek *mimo* o znaczeniu „'wbrew czemuś, pomimo', przest. 'blisko, obok, koło'” i przysłówek *mimo* znaczący, zdaniem autora, 'niedaleko, blisko, obok' [SBoryś].

Warto zauważyć, że zarówno w słowniku Bańkowskiego, jak i Reczka pojawia się przykład, w którym *mimo* tworzy konstrukcję z czasownikiem *wola* – w obu wypadkach przyimek występuje w znaczeniu określonym jako 'wbrew'. Taką hipotezę sformułować można również na podstawie danych zawartych w *Słowniku staropolskim* – znajdujemy tam informację, że „*mimo, miemo* łącząc się z rzeczownikami w acc., wyjątkowo w gen. tworzy różnorakie wyrażenia”, a wśród tych wyrażeń wymienione są m. in.:

wyrażenia nazywające fakty, wbrew którym coś się dzieje 'mimo, pomimo, wbrew czemuś (...)', np. *Szoltthyszstwa nye mozze kto kupycz mymo panską wolyą*⁵; (...) *mimo prawo, mimo zakład*.⁶ [SStp]

Według *Słownika polszczyzny XVI wieku*, *mimo* funkcjonowało w opisywanym tam okresie jako przyimek i przysłówek. W roli przysłówka miało znaczyć z jednej strony 'tuż obok, blisko' i występowało „często w funkcji zbliżonej do przedrostka”, z drugiej zaś natomiast 'naprzód, wprzód'. Z kolei w roli przyimka *mimo* miałyby występować z rzeczownikami w bierniku lub w dopełniaczu. Z acc. miałyby znaczyć m.in. 'pomijając, bez uwzględnienia', np.: „*mimo pozwolenie* (a. przyzwolenie) [czyje] = bez zgody, (...) *mimo wiadomość* [czyją] = bez wiedzy (...)” a także 'wbrew, przeciw, niezgodnie z czym' (...), np.: „*mimo wola* [czyją] = wbrew woli⁷”, co ilustruje następujący przykład: „*wfzedfzy w las albo w Gay*

⁵ Tłumaczenia polskie statutów ziemskich z poł. XV wieku.

⁶ Pozostałe to: wyrażenia porównawcze stopnia nierównego (...), wyrażenia wskazujące granicę czasową przekraczaną przez czynność zdania (...) 'dłużej niż, więcej niż, przeszło, z górą' (...), wyrażenia wskazujące miejsce poza zasięgiem czynności zdania 'poza, poza obrębem, extra' (...), wyrażenia wskazujące miejsca, obok których coś się dzieje, miejsca pomijane (...) 'obok, koło' (...), wyrażenia nazywające przedmioty i osoby nie objęte czynnością zdania 'oprócz, wyjąwszy, pomijając coś' (...) np. *mymo wos, mymo zapissany rok 1492*, oraz wyrażenia nazywające zdarzenia dodatkowe, nieprzewidziane 'ponad wymogi, poza kompetencjami' (...).

⁷ Pozostałe funkcje przyimka *mimo* z biernikiem: 1. Wskazuje miejsce, przedmiot, osobę itd. mijane w drodze, położone w bezpośredniej bliskości, obok, koło czego (...); 2. Z odzieniem przyzwolenia: *pomimo, chociaż*; (...) wyrażenia przyimkowe: *mimo to, mimo to* wszy(s)tko, *mimo wszystko*; 3. Oprócz, poza: a) z wyjątkiem; b) nie licząc, w dodatku; c) poza obrębem, zasięgiem, zakresem; 4. Ponad, więcej niż; 5. Przed, wcześniej niż [SXVI].

cudzy/ mimo wolą pańfką dęby y drzewa wyrębują lepfze”⁸. Występując z rzeczownikiem w dopełniaczu przyimek *mimo*, wg cytowanego słownika, znaczył w polszczyźnie XVI wieku ‘bez uwzględnienia, pomijając’ [SXVI].

Słownik języka polskiego Samuela B. Lindego wymienia kilka znaczeń *mimo*, przeważnie odnotowując ten kształt w sekwencjach:

„mimo ≈ mijając, koło, podle [...]
 puścić mimo się, mimo uszy ≈ nic nie dbać na co [...]
 mimo pory ≈ chybiąc porę, nie w porę [...]
 mimo czego ≈ pomimo tego, nie zważając tego, chociaż, co na przeszkodzie.
 [...] Mimo te wszystkie wstręty i niestałość, znam, że mię kochasz. *Teat*.⁹ [...]
 Głupstwo jest, żenić się z panienką, mimo jej chęci. *Teat*¹⁰.
 mimo kogo: ‘nie zważając go, na jego prawo, bezwzględnie nań, z jego krzywdą, ujmą’ [...] mimo ≈ oprócz [...]” [SL].

Linde rozróżnia *mimo* „adv. et praep.”, nie precyzując jednak, które z wymienionych znaczeń jest charakterystyczne dla przyimka, a które dla przysłówka. Na końcu artykułu hasłowego odnotowane zostały również słowa współtworzone przez przyimek *mimo*, takie jak *mimochód*, *mimojazd*, *mimojechać*. Nie znalazło się wśród nich wyrażenie *mimo woli*, pojawia się natomiast przymiotnik *m i m o w o l n y*, którego znaczenie wyjaśnione zostało w sposób bardzo lapidarny, jako ‘niedobrowolny’¹¹. Co ciekawe, w ilustracji materiałowej tego przymiotnika, oprócz przykładów, takich jak:

(14) „Gdy myszki *m i m o w o l i* naszej poruszać się zwykły, co się dzieje w poruchu serca i śledziony, nazywa się to poruchem *mimowolnym*, *motus involuntarius*.”¹² [SL]

⁸ Cytat z: Stanisław Sarnicki „Statva y metrika przywileiow koronnych [...]”, 1594 r.

⁹ Cytat pochodzi z *Teatru Polskiego* 56 voll. 8.

¹⁰ Jw.

¹¹ Linde odnotowuje też takie wyrażenia jak: „*pomimowolny*, adv., *pomimowolnie*, *niedobrowolny*, *poniewolny*, *mimo własnej woli* i *chęci pomimowolność* opos. *dobrowolność*, *samowolność*”.

Na marginesie warto wspomnieć, że ponad pół wieku przed wydaniem słownika Lindego opublikowane zostały dzieła Christiana Wolffa *Psychologia empirica* (1732), *Psychologia rationalis* (1734). Wolff wykładał na Uniwersytecie w Lipsku, w Halle, w Marburgu. Niewykluczone, że ukazanie się dzieł z zakresu psychologii, przyczyniło się do powstania nowych wyrażen określających działania i czynności ludzkie – jest to jednak kwestia wymagająca dokładniejszego zbadania.

¹² Zdanie pochodzi z *Perzyny nauki cyrylickiej* Ludwika Perzyny (1752–1800).

znajduje się zdanie z przysłówkiem *mimowolnie*:

(15) „Każdej rzeczy nadajemy mimowolnie i przez samą moc naszej wyobraźni, tej lub owej w naszym umyśle postaci.”¹³ [SL]

O tym, że przymiotnik *mimowolny* funkcjonował już w XVIII wieku świadczy też jego obecność w *Słowniku języka Jana Chryzostoma Paska*, gdzie znajdujemy informację:

mimowolny pm. «powstały wbrew czyjejs woli, niedobrowolny»: Obiecuiemy, że za panowania naszego mimowolną Elekcyią na królestwo Polskie nikogo (...) quo-modo (żadnym sposobem) (...) wsadzać nie dopuścimy.”¹⁴ [SJChP]

Według autorów *Słownika języka Adama Mickiewicza*, *mimo* z dopełniaczem występowało w znaczeniu m. in. ‘obok, koło’, ‘nie zważając na coś istniejącego, wbrew czemuś istniejącemu’, drugą z wymienionych paralogucji ilustrują takie sekwencje, jak: „mimo całej ostrożności (...), mimo gróźb (...), mimo oporu (...), mimo próśb (...), mimo przeszkód (...), mimo tego (...), mimo wad (...), mimo [czyjejs] woli = wbrew czyjejs woli. Co ciekawe, *mimo* występujące z dopełniaczem w omawianym słowniku jest wyjaśniane również jako ‘bez udziału, niezależnie od czegoś’, np. *Jeśli mimo prefektury to się uskuteczni, w tym razie nie będziemy wiedzieć ani dnia ani godziny*. To znaczenie z kolei, wg cytowanego słownika, było używane m. in. w takich wyrażeniach:

mimo [własnej] woli = niechący, np. Już byłem matkobójcą /-/ Byłeś mimo woli. Uczuliśmy [...], że Polacy robią coś podobnego do spółki, któreśmy kiedyś związali ze złem mimo wiedzy i woli. [SJAM]

Z biernikiem z kolei *mimo* występowało w znaczeniu:

‘nie zważając na coś istniejącego, wbrew czemuś istniejącemu’, co ilustruje m. in. taki przykład: „mimo [własną] wolę = *wbrew swojej woli*: Tak zastraszył książećca, że ten mimo wolę zgłupiawszy znowu, przystał na Zyli wygnanie. M. [SJAM]

Tzw. *Słownik wileński* odnotowuje tylko trzy znaczenia *mimo* oznaczonego jako przysłówek:

mimo 1. ps. nie zważając, pomimo. Mimo złej pory roku, wojna trwała. Mimo słotę, wiatry i burzę, wybraliśmy się w drogę. Mimo dobrą mą chęć, nic mu zrobić nie mogłem. Mimo jej chęci, ożenił się z nią. Parys, mimo cnotliwsze niewiasty, przyrządził jabłko Wenerze. b) = prze, oprócz. Mimo

¹³ Cytat pochodzi z *Nowego Pamiętnika* wyd. P. Franciszka Dmochowskiego, od r. 1801.

¹⁴ Autor słownika cytował zaczerpnął z odpisu *Pamiętników Paska* z XVIII wieku.

PRZYSŁÓWKI *MIMO WOLI* I *MIMOWOLNIE*. SPOJRZENIE DIACHRONICZNE

osoby sędziego, muszą być u sądu dwie inne: tego, co skarży i co opór daje.

c) = bez. *Mimo mojej wiedzy, zrobił to.* [SWil]

i jedno znaczenie *mimo* przyimka:

2) = pmk. około, przy, tuż. *Mimo domu. Mimo lasu.* (...) [SWil]

W słowniku tym nie zostało odnotowane *mimo woli*, pojawia się natomiast – jak widać w ilustracji materiałowej dla znaczenia ‘bez’ – *mimo wiedzy*, lecz najprawdopodobniej segment *wiedzy* należał do klasy otwartej i pojawiający się z pewnością w ówczesnej polszczyźnie ciąg *mimo [czyjejs] woli* był jeszcze konstrukcją utworzoną analogicznie do *mimo [czyjejs] wiedzy*.

Powstały na początku drugiej połowy XIX wieku słownik odnotowuje jednak – obecny już w przykładzie u Lindego – przysłówek *mimowolnie*, jego znaczenie wyjaśniając w następujący sposób: ‘niedobrowolnie, bez woli, nieumyślnie’.

Z kolei tzw. *Słownik warszawski* odnotowuje *mimo* jako przysłówek w znaczeniu ‘obok, podle, mijając (...)’ oraz jako przyimek o znaczeniu ‘obok, koło’, ‘pomimo, nie zważając na co, wbrew czemu, chociaż co na przeszkodzie’. Drugie z tych znaczeń dotyczy takich konstrukcji, jak np.: *mimo przemocy, mimo [czyjejs] chęci, mimo wiedzy*, a także z biernikiem – *mimo równość* czy *mimo wstręty*. Kolejne z odnotowanych w *Słowniku warszawskim* znaczeń przyimka *mimo* opisane zostało w sposób następujący:

‘m. kogo = pomijając kogo, pominąwszy kogo, ignorując kogo, poza kim; nie zważając, że jest kto inny’: *Jabłko Parys gładkiej, mimo cnotliwsze, Wenerze przysądza.*¹⁵ [SW]

Słownik ten odnotowuje osobno wyrażenie *mimowoli* – warto zauważyć, że w przeciwieństwie do tego przysłówka, cytowane wcześniej *mimo [czyjejs] chęci* wydaje się być regularnie tworzoną konstrukcją, taką jak *mimo [czyjejs] wiedzy* itp. Pisane łącznie *mimowoli* znaczyło, wg autora definicji w *Słowniku warszawskim*, tyle co *mimowolnie* (a *mimowolnie* zdefiniowano przez *mimowoli* – stopień poprawności tych definicji chyba nie wymaga komentarza).

¹⁵ Pozostałe znaczenia *mimo* wyróżnione w słowniku powstałym w pierwszej połowie XX wieku to:

„*mimo pory* = nie w porę (...)

puścić co mimo siebie a. *mimo uszu* = nie zwrócić uwagi, nie zważać na co, nic sobie nie robić z czego (...)

mimo kogo, mimo co = *oprócz, prócz, nie licząc, krom, okrom kogo, czego, nad kogo, nad co*: Nie jest żaden komuby potrzeba więcej umieć, mimo człowieka przełożonego”.

Słownik Michała Arcta przysłówkę *mimo* definiuje jako ‘obok, tuż, blisko, podle’, natomiast przyimek *mimo* jako ‘obok, koło’, a także ‘nie zważając na coś, wbrew czemuś, pomimo, pomijając kogoś’ [MASIJP]. Arct odnotowuje również wyrażenia, takie jak: *m i m o w o l i*, *mimo chęci*, *mimo chcąc*, *mimowoli*, *mimowolnie*, *pomimo woli* i *pomimowolnie*¹⁶.

Jak wynika z przytoczonych ustaleń leksykograficznych, najprawdopodobniej od drugiej połowy lub od końca XIX wieku pojawiło się w języku polskim wyrażenie *mimowoli* (początkowo pisane łącznie), w którym mamy do czynienia z tożsamością podmiotów – tzn. wyrażenie to odnosi się do woli osoby, która wykonuje czynność określaną tym przysłówkiem. W wypadku przyimka *mimo*, odnotowanego przez *Słownik polszczyzny XVI wieku* i zdefiniowanego jako ‘bez’, a także w wypadku ciągu *mimo woli*, który odnajdujemy w słowniku Lindego, nie mieliśmy do czynienia z tożsamością podmiotów, co dobrze ilustruje przykład (14) – cytat ze słownika z lat 1807–1814, w którym ruch mimowolny (w przymiotniku tożsamość podmiotów) *m y s z e k* odbywa się *mimo n a s z e j woli*. Kolejność pojawienia się wyrażeń *mimo woli* i *mimowolnie* w słownikach języka polskiego może sugerować, że tożsamość podmiotów w *mimo woli* semantycznie pochodzi od przysłówka *mimowolnie*.

Warto też zwrócić uwagę na stopniowe ograniczenie ilości znaczeń przyimka *mimo* [por. Żochowska 2012]. W SJPD odnotowano jeszcze dwie jednostki o tym kształcie. I. *Mimo* to wg autorów tego słownika:

przysłówkę nadający zdaniom lub ich częściom znaczenie nieskutecznego przeciwdziałania, kontrastującej okoliczności ubocznej, rozbieżności między tym, co się rzeczywiście dzieje, a tym, czego można oczekiwać w danej sytuacji (zwykle w zespółach: *mimo że*, *mimo iż*, *mimo to*),

– przestarz. przysłówkę oznaczający mijanie, przechodzenie obok czego. [SJPD]

II. *Mimo* z kolei to „przyimek łączący się z rzeczownikiem w dopełniaczu [...]” który tworzy:

(...) – wyrażenia oznaczające nieskuteczne przeciwdziałanie, kontrastującą okoliczność uboczną, rozbieżność między tym, co się rzeczywiście dzieje, a tym, czego oczekiwać można w danej sytuacji, np. *Mimo futer drżymy od zimna*.

– przestarz. tworzy z rzeczownikami wyrażenia oznaczające przedmioty mijane w ruchu, np. *Przechodząc mimo ojca, rzuciła mu uśmiech pogodny*. [SJPD]

¹⁶ Definicji tych przysłówków nie przytaczam, ponieważ składają się na nie wyrażenia bliskoznaczne – ani cytowanie definicji ani ich krytyka niewiele by wniosła.

Znaczenie ‘bez udziału, niezależnie od czegoś’ – odnotowane w SJAM i w tzw. *Słowniku wileńskim* pod hasłem *mimo* – w SJPD nie zostało odnotowane nawet jako przestarzałe.

W SJPSz odnotowano trzy jednostki o kształcie *mimo*. *Mimo 1* to:

przyimek łączący się z rzeczownikiem (w dopełniaczu), tworzący wyrażenia oznaczające rozbieżność między tym, co się dzieje, a tym, czego się należało spodziewać, czyli inaczej: nie zważając na coś, wbrew czemuś, pomimo, np.: *Mimo urody, nie miała powodzenia. Wyszedł mimo zakazu.* [SJPSz]

Mimo 2 to:

przyimek łączący się z rzeczownikiem (w dopełniaczu) oznaczający przedmiot mijany w ruchu, czyli inaczej blisko, obok, koło (kogoś, czegoś), np.: *Przejsć mimo domu.* [SJPSz]

Pod tym właśnie znaczeniem, autorzy cytowanego słownika odnotowują sekwencję *mimo woli*, zaznaczając, że jest to frazeologizm. *Mimo 3* natomiast zostało odnotowane jako:

przysłówek towarzyszący czasownikom oznaczającym mijanie, przechodzenie obok czegoś, nie opodał, niedaleko, blisko, obok, np.: *Przejsć, przejechać mimo.* *Kula nie uderzyła go, przeszła mimo.* [SJPSz]

Natomiast SWJP odnotowuje już tylko, że *mimo* to:

przyimek łączący się z dopełniaczem i wskazujący na współwystępowanie nie sprzyjających lub przeciwdziałających okoliczności, np.: *Mimo przeziębienia poszedł do szkoły.* [SWJP]

Podobnie rzecz ujmują późniejsze słowniki¹⁷, co pokazuje, że współcześnie przyimek *mimo* ma jedno znaczenie [por. Żochowska 2012: 175–176]. W jednostce *mimo woli* „przetrwało” znaczenie *mimo* rozumiane jako ‘bez’, które obrazują przytaczane

¹⁷ W ISJP pod hasłem „*mimo* lub *pomimo*” odnotowano: „mówimy, że jakieś zdarzenie miało miejsce **mimo** pewnych faktów lub okoliczności, jeśli sądzimy, że mogły one spowodować, że zdarzenie to nie będzie miało miejsca, np.: *Mimo późnej pory dworzec tętnił życiem. Utrzymywał się przez lata na wysokich stanowiskach pomimo wielu czystek.*” Jak widać, autorzy definicji w ISJP, już w definiendum założyli równoznaczność *mimo* i *pomimo*. Wg USJP *mimo* to przyimek, który „komunikuje, iż fakt, o którym mówiący sądził, że mógłby uniemożliwić zajście danego zdarzenia bądź powstanie danej sytuacji, nie miał na nie wpływu, np.: *Zawody odbyły się mimo deszczu*”. W ten sam sposób USJP wyjaśnia znaczenie przyimka *pomimo*, uznając go najwidoczniej za równoznaczny z przyimkiem *mimo* – podobnie jak autorzy definicji w SWJP i w ISJP.

w słownikach polszczyzny dawnej konstrukcje, takie jak: *mimo* [czyjjejs] *wiedzy* czy *mimo* [czyjjegoś] *pozwolenia*, dziś znaczące coś zupełnie innego niż dawniej. Interesującą mnie jednostkę odróżnia od wymienionych konstrukcji m.in. obligatoryjna i wręcz konstytutywna dla niej tożsamość podmiotów.

Uporządkowanie pewnych faktów, związanych z dziejami obu przysłówków, pomogło również w zrozumieniu, z czego – prawdopodobnie – wynika jeden z błędów pojawiających się w definicjach należącego do współczesnej polszczyzny przysłówka *mimo woli*. Dawniej przyimek *mimo* znaczył zarówno ‘bez’ jak i ‘wbrew’¹⁸ – z tym, że w drugim z tych znaczeń nie zleksykalizował się i nie tworzy jednostki języka z rzeczownikiem *wola*, co więcej, współcześnie nie występuje w tym znaczeniu nawet w konstrukcjach. Dzisiaj funkcjonuje za to konstrukcja *wbrew woli* (najprawdopodobniej przyimek *wbrew* „przejął” funkcję przyimka *mimo* – wymaga to jednak dokładniejszej analizy). Pojawienie się komponentu ‘wbrew woli’ w definicjach, używanego we współczesnej polszczyźnie przysłówka *mimo woli*, wynika prawdopodobnie z przypisywania jemu dawnego znaczenia – z czasu, gdy nie był jeszcze jednostką.

Bibliografia

Słowniki

- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MASIJP: *Michała Arcta ilustrowany słownik języka polskiego*, red. M. Arct, Warszawa 1916: Wyd. M. Arcta.
- PSDP: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, red. S. Reczek, Wrocław 1968: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SBAŃ: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, A. Bańkowski, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SBR: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. A. Brückner, Warszawa 1993: Wiedza Powszechna.

¹⁸ Są to oczywiście tylko umowne, robocze definicje tej jednostki, ponieważ ani *bez* ani *wbrew* nie są semantycznie proste, a sformułowanie eksplikacji semantycznej przyimka *wbrew* wymaga osobnej analizy, której przeprowadzenie nie jest celem niniejszych rozważań.

- SEBORYŚ: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, red. W. Boryś, Kraków 2005: Wydawnictwo Literackie.
- SJAM: *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski, S. Hrabec, Wrocław 1980: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SJCHP: *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, red. D. Lankiewicz, Wrocław 1965: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SL: *Słownik języka polskiego*, B. S. Linde, Warszawa 1807–1814.
- SJPD: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SJPSZ: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1996: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SSTP: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa – Wrocław – Kraków 1966–2000: IJP PAN.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, M. Bohusz-Szyszka, t. 1–2, Wilno 1861.
- SWJP: *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996: Wilga.
- SXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966: Ossolineum.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz, Warszawa 2003: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Opracowania

- DURAJ-NOWOSIELSKA I., 2007: *Robić coś i coś powodować*, Warszawa, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- WIERZBICKA A., 1969: *Dociekania semantyczne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ŻOCHOWSKA N., 2012: *Czy mimo woli jest jednostką języka?*, „Tekstura” 1(3): 2012, s. 171–183.

**Przysłówki *mimo woli* i *mimowolnie* – spojrzenie diachroniczne
(streszczenie)**

Przedmiotem artykułu są funkcjonujące we współczesnej polszczyźnie jednostki *mimo woli* i *mimowolnie*. Uporządkowanie pewnych faktów historycznych dotyczących tych dwu przysłówków (a także przyimka *mimo*) pomogło w sformułowaniu hipotezy mówiącej, że tożsamość podmiotów w znaczeniu *mimo woli* s e m a n t y c z n i e pochodzi od przysłówka *mimowolnie*.

Spojrzenie na historię badanych wyrażen posłużyło również wyjaśnieniu, skąd bierze się jeden z błędów pojawiających się w definicjach jednostki *mimo woli*. Większość słownikowych definicji tego wyrażenia – oprócz szeregu wyrażen bliskoznacznych jednostce definiowanej – zawiera konstrukcję ‘wbrew woli’. Dawniej przyimek *mimo* znaczył zarówno ‘bez’ jak i ‘wbrew’ – z tym, że w drugim z tych znaczeń nie zleksykalizował się i nie tworzy jednostki języka z rzeczownikiem *wola*, co więcej, współcześnie nie występuje w tym znaczeniu nawet w konstrukcjach. Funkcjonuje za to dzisiaj konstrukcja *wbrew woli*. Pojawienie się komponentu ‘wbrew woli’ w definicjach używanego we współczesnej polszczyźnie przysłówka *mimo woli* wynika najprawdopodobniej z przypisywania jemu dawnego znaczenia – z czasu, gdy nie był jeszcze jednostką.